

כשהשמאל הוביל את משרד החינוך, הוא השתיל במשרד מוח. המוח הזה מוביל אותנו למבוי סתום

כמה מחשבות מטרידות על הגופים שמתכננים איך ייראה החינוך של ילדינו

יורם הרפז איור: דניאלה שוחמן

ומוכילות אותם למכואות סתמיים וסתומים. הכיצד? התחשיב של מוח מו"פ הוא כזה: אם אצליח לאתר ולחזות את המגמות ואת התופעות שיעצבו את העולם במאה ה-21, אוכל לגזור מהן יעדים למערכת החינוך ולעשות "חינוך של המאה ה-21" – חינוך שנובע בהכרח מהמציאות של המאה הנוכחית. מה רע? מיד נראה.

מוח מו"פ איתר חמש מגמות עולמיות: חבר-תיות, טכנולוגיות, כלכליות, סביבתיות ופולי-טיות. בכל מגמה הוא זיהה וחזה תופעות טיפוסיות. למשל, "מגמות חברתיות" הוא זיהה וחזה תופעות כגון הופעת סוגים שונים של משפ-חות, הגירה, עלייה ברמת ההשכלה, כניסת נשים לשוק העבודה והשמנת יתר; ב"מגמות טכנולו-גיות" הוא זיהה וחזה תשתיות מחשוב זולות וזמי-נות, מחשוב ענן, האינטרנט של הדברים, מרחבי פעולה וירטואליים ורבודהים, ממשקי מוח-מחשב ועוד. ב"מגמות כלכליות" הוא זיהה וחזה כלכלת ידע גלובלית, עלייה של מעצמות כלכליות חד-שות, גידול בפערים ובאי-שוויון, אוטומציה של העבודה, היעלמותם של מקצועות ישנים והופע-תם של מקצועות חדשים ועוד. ב"מגמות סביב-תיות" הוא זיהה וחזה גידול באוכלוסיית כדור הארץ, מעבר לתרבות הצריכה המערבית, התח-ממות גלובליות, התרחבות התודעה הסביבתית ועוד. ב"מגמות פוליטיות" הוא זיהה וחזה גלובלי-זציה וגלוקליזציה, צמצום תקציבים, הרחבת הבי-זור וההפרטה, הגברת השקיפות, לגליזציה של סמים קלים ועוד. למה מגמות ותופעות אלה ולא מגמות ותופעות אחרות? שיהיה.

עתה הגיע תורו של החינוך לעשות את המהלך המכריע. עליו לגזור מהמגמות שאותו ומהתופעות שזוהו ונחזו עקרונות חי-נוכיים שינחו את בתי הספר. החינוך לא איכזב וגור שישה עקרונות: פרסונליות – הלומדים יבחרו ללמוד בדרכם שלהם; שיתופיות – הלומדים ישתפו פעולה; אי-פורמליות – הלוי-מדים ילמדו בכל מקום; גלוקליות – הלומדים יבינו נושאים מהרמה הלוקלית עד הגלובלית; תמורתיות – הלומדים יסתגלו למציאות מש-תנה; תכלול – הלומדים יגבשו זהות עצמית.

באפריל 2008 פורסם בכתב העת "הד החינוך", בעריכתי, מאמר פרי עטה של יעל ליטמינוביץ' תחת הכותרת "דרוש מוח למש-רד החינוך". נטען בו שלמשרד החינוך, המשרד האזרחי הגדול ביותר, "אין מוח" – יחידת תכנון שחושבת לטווח בינוני ורחוק. המשרד, שעוסק בתחום שעל פי מהותו מכוון אל העתיד, עסוק כל כולו בהווה ומתנהל בין משימות דחופות למשברים תכופים. עוד נכתב באותו מאמר, שתוכנה זו חילחלה לתוד-עתן של השרה דאו יולי תמיר והמנכ"לית שלומית עמיחי, וכי הן נערכות להקמת יחידת תכנון. בשנים שחלפו מאז הושלמה במשרד החינוך הקמתן של לא יחידת תכנון אחת, אלא שתיים – אגף מחקר ופיתוח, ניסויים ויזמות ואגף בכיר אסטרטגיה ותכנון. למשרד החינוך שלנו יש עכשיו שני מוחות, טובים השניים מן האחד. האומנם? האם שני המוחות של המשרד יודעים לחשוב חינוך? האם המוח-שבות שלהם מוכילות את מערכת החינוך שלי-נו לעתיד מבטיח? בואו נבדוק.

מוח 1: כשלים בהיגיון

בדצמבר 2016 פירסם מוח 1, המוח של אגף מו"פ (מחקר ופיתוח), כרך מושקע בשם "מתווה מדיניות מו"פ לפדגוגיה מוטת עתיד". שנתיים לאחר מכן, בינואר 2019, הוא פירסם כרך מושקע נוסף בשם "פדגוגיה מוטת עתיד 2: מגמות, עקרונות, השלכות ויישומים", שה-תרכו במשמעויות הפדגוגיות של המתווה שפורסם בכרך הראשון. שני הכרכים אינם ניירות למגירה; הם עובדו למדיניות חינוך שמשפיעה על בתי הספר בארץ, במיוחד על בתי הספר של מחוז הצפון, שהתנדב ליישם אותה באדיקות ולהיות מופת של פדגוגיה מו-טת עתיד (פמ"ע) למערכת החינוך כולה.

נאמר מיד וללא שהיות: המוח של אגף מו"פ מוטה על ידי דפוס חשיבה כושל שמייצר מחש-בות כושלות, שמבלבלות את בתי הספר

מוטה ערך של חברה ובוגרים ראויים. הניסיון שלך לגזור חזון או עקרונות חינוכיים מידע על המציאות הוא הונאה עצמית והונאת הציבור, והוא מפיך בהכרח ניירות נטולי היגיון ונטולי השראה."

בקיצור, מוח מו"פ אינו יודע לחשוב חינוך, וכנראה גם מפקח לחשוב חינוך. הוא מפקח להציג לבוס שלו, שמפקח מהבייס שלו, חזון אמיתי, פמ"ע אמיתית – פדגוגיה מוטת ערכים. בחברה השבטית והמקוטבת שלנו מסוכן להציג חזון אמיתי מבוסס דימוי אוטופי של הראוי, ולא דימוי דיאגנוסטי כביכול של המצוי, משום שהוא מאיים על החזונות, כלומר הזהויות, של השבטים האחרים, והם עלולים להגיב בתוקף נות, כמו שיחידים וציבורים מגיבים כאשר מאיימים על הזהות שלהם. במצב חברתי זהוהי כזה מוח מו"פ מעדיף לפברק מסמכים

החינוך רוצה להיות מקצוע מדעי כמו רפואה, ולכן אנשי חינוך מייצרים אינספור מחקרים "מדעיים". צריך לומר את האמת: זו הונאה עצמית. החומרים שמהם עשוי חינוך הם כוונות טובות וחלומות

יפה מאוד! מוח מו"פ איתר, וזהה וחזה מג' מות ותופעות מכוננות במאה ה-21 וגור מהן שישה עקרונות חינוכיים. עבודה טובה. מה הבעיה? יש הרבה בעיות, נסתפק בשתיים, מתודולוגיות. בעיה ראשונה, לא ברור כלל כיצד נגורו דווקא ששת העקרונות החינוכיים האלה מהמגמות והתופעות שאותרו, וזהו ונחזו (לא ברור כיצד) במאה ה-21. אפשר לגזור ממגמות ותופעות אלה עקרונות אחרים ואף סותרים.

הבעיה השנייה מהותית יותר: המהלך של הפקת עקרונות חינוכיים ראויים ממגמות ותופעות מצויות כושל מעיקרו. סטודנטים לפילוסופיה לומדים על הכשל הזה בשנה א' או ב'. קוראים לו "הכשל הנטורליסטי". הרעיון הוא שאי אפשר לגזור ראוי ממצוי, ערכים מעובד דות, "חינוך של המאה ה-21" מתיאור של המאה ה-21, "פדגוגיה מוטת עתיד" ממגמות ותופעות עתידיות. הראוי והמצוי – למרות נקודות מפגש ביניהם – הם ממלכות נפרדות; אי אפשר לגזור את האחת מהאחרת. החינוך שייך במהותו לממלכת הראוי, ולכן הוא אינו יכול להפיק את עצמו מתיאור המצוי. כאשר למשל, מסמך פמ"ע קובע שהמאה ה-21 תהיה עתירת טכנולוגיה דיגיטלית, מה זה אומר לחינוך? הוא יכול למלא את בתי הספר בכלים דיגיטליים, אבל גם להכריז עליהם מתחמים סטרייליים מכלים דיגיטליים, כפי שאכן נעשה בכמה מקומות בעולם שבהם רוצים שהתלמידים יעמיקו בטקסטים מודפסים, ישוחחו עליהם עם מוריהם וייהנו מ"רווחה דיגיטלית". החינוך, אם כן, יכול, ולדעת רבים אף צריך, לפעול נגד המציאות ולא איתה. תפקידו לבקר ולשפר את המציאות ולא רק להסתגל אליה. כך או כך, המציאות אינה מאלצת את החינוך לפעול באופן מסוים; החינוך נידון לחופש.

מדוע החינוך נופל שוב ושוב לכשל הבסיסי הזה? משום שהוא רוצה להיות מדע או מקצוע מבוסס מדע, כמו רפואה למשל. למדעים יש תיאוריות, שיטות, תצפיות, מדידות ומכשירים הלוכדים את המציאות "כהווייתה" – קשה להתווכח איתם. ומה יש לחינוך? בעיקר מאווי לב, כוונות טובות, חלומות מוטי ערכים, אוטופיות. איך אפשר לסמוך על חומרים מפוקפקים כאלה? החינוך רוצה להיות מדעי, רוצה עובדות בטוחות, רוצה חסינות מפני ויכוחים, רוצה כוח. לכן הוא נדיף לאוניברסיטאות ומקים שם בתי ספר לחינוך (שהאוניברסיטאות מתייחסות אליהם כולזול); אנשי החינוך בבתי הספר האלה ובמכללות לחינוך מייצרים אינספור מחקרים "מדעיים" (שמעטים קוראים והשפעתם על החינוך מועטה); ומשרד החינוך מפיך ניירות מדיניות "מדעיים" כמו ניירות פמ"ע.

צריך לומר לחינוך את האמת: "חינוך יקר, זה מה יש: מאווי לב, כוונות טובות, חלומות מוטי ערכים, אוטופיות, או במילה אחת חזון. נכון, יש גם ידע מחקרי – על החברה, על התרבות, על ההוראה, על הלמידה ועוד – אבל בהקשר שלך, הידע הזה מופק מחזון ולא להפק אתה צריך להפעיל דמיון וליצור חזון משכנע – שמתכתב עם המציאות אך לא נובע ממנה – ואז לגייס ידע מחקרי שיסייע לך לממש אותו. נקודת המוצא שלך היא חזון

"מדעיים" ולהפיק מהם "חזון מבוסס ראיות", ניטרלי ומשמים, חזון נטול חזון שאינו מאיים על אף אחד ואינו מביע אף אחד. אפשר להבין את הפחד של מוח מו"פ. יש לנו אמפתיה אליו.

מוח 2: כשלים בהבחנה

בואו נראה מה מצבו של מוח 2, המוח של אגף אסטרטגיה. הגיע תורו. לאחרונה הודיע מנכ"ל המשרד, שמואל אבואב (השר הנוכחי, רפי פרץ, לא ממש בעניינים), לכפיפו שהמשרד עובר ממוח מו"פ למוח אסטרטגיה, מפמ"ע לימ"ע – "ידע, מיומנויות, ערכים". ימ"ע הוא ההישג של מוח אסטרטגיה. המוח הזה זהיר וחסכני יותר; הוא לא יצא לציבור עם כרכים צבעוניים, אלא עם מצגת בשם "מערכת החינוך 2030". ובכן, גם מוח 2 רוצה להיות מדעי, רוצה חינוך שנובע

מהמציאות עצמה ולא סתם מדמיון חופשי. המצ"גת פותחת בתיאור וניתוח של העשור הקרוב, "העתיד הסביר". העתיד הסביר מתואר ומנותח בעזרת ארבעה "ממדים" – היחיד, החברה, שוק התעסוקה והטכנולוגיה. עכשיו מגיעות שקופיות עתירות מאפיינים של "ממדים" אלה – ערימות מכל הבא ליד, ללא היגיון מאחד, ללא צידוק, ללא תיאוריה. בהמשך מגיעות שקופיות על מער"כת החינוך שלנו בהשוואה למערכות חינוך בעור"לם. לאחר מכן, כאילו נובעות ממה שהוצג עד כה, מגיעות שקופיות שמגדירות עשרה אתגרים שני"צבים לפני מערכת החינוך שלנו, ועוד כל מיני שקופיות מרובות טבלאות וגרפים. ואז מגיע העי"קר – "אתגר הלמידה". אתגר הלמידה כולל שלושה יסודות: ידע, מיומנויות וערכים, ימ"ע, ומוח אסטרטגיה החליט משום מה (המצגת כולה משרה תחושה של "משום מה") להתרכז ביסוד השני, במיומנויות. כמובן שכל זה נסמך על ניירות של ה-OECD ושל כמה גופים יוקרתיים ומרתיעים נוספים.

אם עד עכשיו הצופה החזיק מעמד נוכח שטף שקופיות בעל חיבורים רופפים, שיא המ"צגת – "אתגר הלמידה" המתכנס למיומנויות – מאתגר אותו באופן קשה במיוחד. בואו נעיין קצת ב"מיומנויות". הן מחולקות לשלוש קבוצות: מיומנויות חשיבה, מיומנויות רגשיות ומיומנויות חברתיות. הקבוצה הראשונה כוללת אנליזה וסינתזה, חשיבה ביקורתית ויצירתית, מיומנויות חשיבה על חשיבה ומיומנויות אורייניות בסיסיות; הקבוצה השנייה כוללת חיבור לרגשות ומודעות עצמית, שליטה והכ"ונה עצמית ואמפתיה; הקבוצה השלישית כו"ללת מערכות יחסים ועבודה שיתופית. מה רע? מי לא רוצה מיומנויות כאלה?!

מה רע: ראשית, ה"מיומנויות" הן מקבץ מקרי, מן הגורן ומן היקב, כלומר מהטרנדים החינוכיים שהולכים בשנים האחרונות. רשימת מיומנויות נבונה זקוקה לציוד, לנימוק, למה היא ולא אחרת. למשל, למה אנליזה וסינתזה ולא, נגיד, השוואה או הסקה או הבחנה (מיומנות שמוח 2 מתקשה בה במיוחד)? שנית, רוב ה"מיומנויות" אינן מיומנויות כלל. מיומנות היא דפוס עשייה שנרכש באמצעות תרגול לצורך השגת שליטה אוטומטית, מיומנות נהיגה למשל. חשיבה ביקורתית אינה מיומנות, דפוס חשיבה שנרכש באמצעות אימון והופך אוטומטי. חשיבה ביקורתית היא נטיית חשיבה שמבוססת על השקפת עולם ועל הבנה של הנושא המבוקר. או בנוסף אחר, חשיבה ביקורתית היא נכונות ויכולת לראות סוגיות מ"כזיות מנקודות מבט שונות ואף סותרות, למשל את ההיסטוריה של "הסכסוך" מנקודת מבט יהודית ופלסטינית (וזכרים איך מערכת החינוך הגיבה על הניסיון ללמד היסטוריה באופן כזה? בהיסטוריה). גם חשיבה יצירתית אינה מיומנות שנרכשת באמצעות אימון ("כמה שימושים תר"כלו להמציא לשדכן הזה?...") ואינה הופכת להתנהגות אוטומטית. חשיבה יצירתית היא נטיית חשיבה שמבוססת על גישה לחיים והבנה מעמיקה בתחום שבו מנסים ליצור. גם מודעות עצמית אינה מיומנות, דבר שמתרגלים ורוכ"שים אחת ולתמיד. מודעות עצמית היא פרויקט לכל החיים. וכך גם אמפתיה, וכך גם "מיומנויות" נוספות הכלולות ברשימה.

שלישית, למה בכלל מיומנויות? ויותר מכך, למה בכלל ימ"ע? הדבר החשוב ביותר שיש לה"קנות לתלמידים, או לסייע להם לפתח, הוא לא ידע, מיומנויות וערכים, אלא הבנות – הבנות של תכנים בעלי ערך, של "רעיונות גדולים", רעיונות בעלי כושר הסברי, היבט מוסרי ונוכ"חות בחיים. הבנות כאלה הן כלי חשיבה הטור"בים ביותר שיש לנו, הן ליבת התבונה שלנו. רביעית, בית הספר במתכונתו הנוכחית אינו מסוגל להקנות את ה"מיומנויות" הללו (כשם שאינו מסוגל להקנות את העקרונות החינוכיים שאותם "גור" מוח 1). לצפות מבית הספר להק"נות "מיומנויות" כאלה זה כמו לצפות מבית חולים לתקן מכוניות או ממוסך לרפא חולים. בית הספר הרגיל, זה שמשרד החינוך מתחזק בקנאות, אינו בנוי לכך. הוא יודע להקנות ידע שטחי ומיומנויות בסיסיות. הוא לא יודע, למ"של, כיצד לגדל אנשים ביקורתיים או אנשים מודעים לעצמם. בית הספר, כלומר המשרד שמתחזק אותו, כלומר המדינה שמתחזקת את המשרד, גם לא ממש רוצים אנשים כאלה, כי"קורתיים ומודעים, או יצירתיים ואמפתיים. הם רוצים בעיקר אנשים קונפורמיים; תלמידים, חיילים, עובדים ואזרחים שמתפקדים ביעילות במסגרות שלהם.

מוח 2 לא רק לוקה באותו כשל הגיוני של מוח 1, הוא גם אינו מסוגל לבצע הבחנות בסי"סיות (לחשוב זה להבחין), וגם מנותק מהשטח, ממערכת החינוך ומבתי הספר שלה. בקרוב המוח הזה יתחיל לטרטר את השטח. המנכ"ל ילחץ על ראשי המחוזות שילחצו על המפק"חים שילחצו על המנהלים שילחצו על המורים שילחצו על התלמידים לעשות ימ"ע.

מה שירשק קצת את מוח 2 הם מוחותיהם של המורים. המורים בישראל פיתחו מנטליות של "גם זה יעבור". הם יודעים ששרי חינוך והאג'נדות החינוכיות שלהם (המיועדות בעי"קר לתקשורת) מתחלפים מהר, בקצב הקדנ"ציות הקצרות של השרים. המורים יעשו בכיתות תנועות של פמ"ע, סליחה, של ימ"ע, וימתינו בסבלנות שגם זה יעבור.

לסיכום, משרד החינוך שלנו על שני מוחותיו אינו יודע לחשוב חינוך ופחד לחשוב חינוך. ניירות המדיניות שהוא מייצר כושלים ומכשי"לים. אולי המשרד צריך לוותר בכלל על חשיבה, על מוח, ולהסתפק בתחזוק ובנייה של בתי הס"פר. לחצים פוליטיים מחוץ למשרד ובתוכו מש"בשים את החשיבה שלו ומייצרים פדגוגיה מוטת פוליטיקה (במגעיי המעטים עם בעלי תפקידים במשרד אני נחרד תמיד מהחשבונאות הפוליטית ומאווירת הפחד ששולטת בו). את החשיבה הוא יכול למסור למוחות אחרים, למשל למוסדות אקדמיים, לרשויות מקומיות, לארגוני המורים, לרשתות חינוך, או להקים "רשות חושבת חינוך" עצמאית. "האנושות", אמר פעם מישוה, "מתקדמת הודות לכישלונות החינוך". בתי הספר יתק"דמו, יש לקוות, למרות הכשלים של מוחות משרד החינוך. כאשר מגפת הקורונה תחלוף והמערכות השונות ישתקמו וישונו לפעול כר"גיל, כדאי שמשרד החינוך יקדיש מעט מחשבה למערכת הדו-מוחית שלו. ■

פרופ' יורם הרפז הוא מרצה לחינוך במכללה האקדמית בית ברל